

Angel vs. Angelus

De representatie van Angel's morele ambiguïteit in flashbacks

Auteur Pim Razenberg

Opleiding Film- en Televisiewetenschap

Universiteit Utrecht

Cursus Televisie en Populaire Cultuur (2012)

Inhoud

Inleiding	3
1. Angel: Karakterbiografie.....	6
2. Sleutelmomenten uit Angel's leven	7
3. Angel versus Angelus.....	10
4. Psychoanalytische dromen	12
5. Angel's ambigue aard.....	14
Bijlage 1: Chronologische Lijst van Flashbacks*	16
Audiovisuele Media	18
Literatuur.....	19

Inleiding

In mei 2004 werd de laatste aflevering van de televisieserie ANGEL (1999-2004) uitgezonden. Wat er daarna met de personages gebeurde, kan enkel gelezen worden in de stripboekenreeks *Angel: After the Fall* en de daaropvolgende series.¹ Het verleden van hoofdpersonage Angel (David Boreanaz) strekt zich echter uit over een periode van meer dan tweehonderd jaar. Geboren in 1727 en herboren als een vampier in 1753 strekt zijn verhaallijn zich in de series BUFFY THE VAMPIRE SLAYER (1997-2003) en ANGEL uit over een periode van drie eeuwen.² Via een hoeveelheid aan flashbacks krijgt de kijker in de loop van de seizoenen steeds meer te weten over Angel's verleden, waardoor zijn karakter, evenals zijn relaties met andere personages, van een diepere betekenis voorzien worden.³ David Bordwell maakt onderscheid tussen de "fabula" en de "syuzhet" van een serie; de fabula is daarbij een chronologische weergave van gebeurtenissen, terwijl de syuzhet de narratieve rangschikking van die gebeurtenissen binnen de serie is.⁴ Via narratieve elementen zoals flashbacks kan men een serie voorzien van wat Jason Mittell noemt *narrative complexity*.⁵ Flashbacks zijn perioden binnen de narratieve vertelling waarin de kijker een terugblik krijgt in de geschiedenis van de fabula.⁶ Met flashbacks kunnen schrijvers afwijken van de klassieke chronologische vertelwijze, waardoor meer ingewikkelde verhalen ontstaan. Zo kan men bijvoorbeeld extra diepgang geven aan een verhaal of personage, of kan men tijdelijke verwarring in de verhaallijn creëren waarbij een beroep op de kijker wordt gedaan om de geschiedenis te ontrafelen.⁷ De terugblikken op Angel's verleden zijn externe flashbacks – zij vinden plaats vóór de eerste gebeurtenissen in de syuzhets van zowel BUFFY THE VAMPIRE SLAYER als ANGEL.⁸ Het spelen met tijd, zoals men dat via flashbacks doet, is een van de hoofdprincipes van narratieve cinema.⁹

De flashbacks in de series beschrijven voornamelijk het leven van Angel en diens partners. In de loop van de serie wordt meer dan dertig keer teruggeblikt op Angel's verleden, waarvan enkele keren in een aflevering die zich bijna volledig in het verleden afspeelt, zoals de aflevering ARE YOU NOW OR HAVE YOU EVER BEEN die zich afspeelt in 1952, of WHY WE

¹ Joss Whedon, et. al., *Angel: After the Fall* (San Diego: IDW Publishing, 2007-2011).

² Angel, 1x15 - The Prodigal. Bruce Seth Green, Scen. Tim Minear, The WB, 22-2-2000.

³ David Bordwell, *Narration in the fiction film* (Londen: Methuen & Co. Ltd., 1985): 78.

⁴ Ibidem, 49-53.

⁵ Jason Mittell, "Narrative Complexity in Contemporary America Television" in *The Velvet Light Trap*, Issue #58 (Herfst 2006): 29-40.

⁶ Maureen Turim, *Flashbacks in Film: Memory and History* (New York: Routledge, 1989): 220-222; Bordwell, 77.

⁷ Mittell, 29-40.

⁸ Bordwell, 78.

⁹ Peter Verstraten, *Handboek Filmnarratologie* (Nijmegen: Vantilt, 2006): 24.

FIGHT die zich afspeelt tijdens de Tweede Wereldoorlog. Flashbacks kunnen diverse functies hebben binnen een verhaal. Ook in Angel worden zij op diverse manieren ingezet. De onderzoeksvraag in dit onderzoek is daarom als volgt:

Op welke wijze dragen de flashbacks in BUFFY THE VAMPIRE SLAYER en ANGEL bij aan het vormen van het moreel ambigue karakter van het personage Angel?

Hierbij wordt de nadruk gelegd op de ambigue aard van Angel als vampier met een ziel. Angel, die in zijn verleden bekend stond als Angelus, was een van de meest wrede vampiers uit de geschiedenis. In 1898 werd hij echter vervloekt met een ziel, die in de series gelijk staat aan een geweten.¹⁰ De honderdvijftig jaar voor zijn vervloeking en de honderd jaar daarna verschilden daarom significant van elkaar. In dit onderzoek zullen drie belangrijke flashbackafleveringen geanalyseerd worden die de nadruk leggen op Angel's ambigue karakter. De verschillende functies die flashbacks in de series vervullen, kunnen daarna in kaart gebracht worden. Omdat Angel's leven zich uitstrekt over een periode van enkele eeuwen zijn de flashbacks in BUFFY THE VAMPIRE SLAYER en ANGEL uitermate geschikt voor een dergelijke analyse. Zij bieden de schrijvers meer mogelijkheden voor het creëren van flashbacks dan series die slechts een mensenleven beslaan. De flashbacks kunnen andere functies innemen en een grotere diversiteit aan thema's behandelen.

Het onderzoek wordt uitgevoerd binnen de narratologie. Als basis hiervoor worden de theorieën en begrippen betreffende de narratologie van Bordwell gebruikt, alsmede de theorieën van Peter Verstraten en Maureen Turim. Verstraten beschrijft de werking en toepassing van flashbacks en de opbouw van fictieve personages binnen narratief complexe verhalen. Turim weidt verder uit over de functie van flashbacks, aan de hand van de terminologie van Gérard Genette.¹¹ Belangrijke informatie omtrent BUFFY THE VAMPIRE SLAYER en ANGEL kan uit de officiële tijdschriften rondom de series gehaald worden.¹² De interviews en artikelen in deze werken helpen inzicht te krijgen in de betekenis en de functie van de flashbacks in specifieke afleveringen. In deze paper worden verder diverse

¹⁰ Jessica Prata Miller, "The I in Team: Buffy and Feminist Ethics" in *Buffy the Vampire Slayer and Philosophy: Fear and Trembling in Sunnydale*, red. J. B. South (Chicago: Open Court, 2003): 35-48.

¹¹ Verstraten, 45-51; Turim, 220-222; Jane E. Lewin en Gérard Genette, *Narrative discourse: An essay in Method* (Ithaca, New York: Cornell U.P., 1980).

¹² Daryl Curtis, Martin Eden en Natalie Clubb, *Buffy the Vampire Slayer Magazine* (Bankside, Londen: Titan Magazines, 1999-2005); Martin Eden, *Angel Magazine* (Bankside, Londen: Titan Magazines, 2003-2005); Natalie Clubb, *Buffy the Vampire Slayer Magazine/Angel Magazine* (Bankside, Londen: Titan Magazines, 2005-2007).

wetenschappelijke essays uit de “Buffy studies” aangehaald als verdere theoretische basis voor de analyse van de flashbacks.¹³

De flashbackanalyse in deze paper helpt inzicht te verschaffen in de manier waarop personages gevormd kunnen worden binnen een narratief complexe vertelling, door perioden uit hun verleden via flashbacks uit te lichten. Alvorens de analyse te beginnen, volgt eerst een karakterbiografie van het personage Angel, die inzicht verschaft in zijn uitgebreide geschiedenis die in de acht jaar dat hij op televisie te zien was ontwikkeld werd.

¹³ Een onofficiële academische discipline waaronder een twintigtal boeken gepubliceerd zijn met essays en papers betreffende de series *BUFFY THE VAMPIRE SLAYER* en *ANGEL*.

1. Angel: Karakterbiografie

Geboren in 1727 groeide Liam op in Galway, Ierland. Op zesentwintigjarige leeftijd spendeerde Liam zijn dagen in de taveernes waar hij beschonken zijn tijd doorbracht met de lokale hoeren en zijn plezier vond in kroeggevechten. In 1753 werd hij na een wilde avond door de verleidelijke vampier Darla (Julie Benz) een steegje ingelokt, waar ze hem onder de belofte van een leven vol opwinding en avontuur in een vampier veranderde. Liam verloor zijn menselijke ziel en geweten en gaf als vampier onder de naam Angelus samen met Darla toe aan zijn meest duistere verlangens.

In de honderdvijftig jaar die volgden, baanden Angelus en Darla moordend hun weg door Europa. Angelus stond al snel bekend als een van de meest brute, sadistische en meedogenloze moordenaars uit de geschiedenis. In 1898 belandde hij uiteindelijk in Borşa, Roemenië, waar hij de favoriete dochter van de lokale zigeunerclan verkrachtte en vermoordde. Als wraak vervloekten zij Angelus met een ziel – en dus met een geweten. Dit betekende dat Angelus gedoemd was voor de rest van zijn eeuwige leven te lijden onder het berouw van al zijn gruwelijke daden. Ondanks een poging zijn leven met Darla voort te zetten, bleek hij niet langer in staat tot moord en in 1902 vertrok hij zonder haar naar de Verenigde Staten waar hij in afzondering verder leefde.

In de decennia die volgden leefde Angelus – nu Angel – op gespannen voet met de mensheid.¹⁴ Pas in 1996 inspireerde een demon genaamd Whistler (Max Perlich) hem om zich in te zetten voor de strijd tegen het kwaad. Dit deed hij aan de zijde van de nieuwe “Vampire Slayer”, Buffy Summers (Sarah Michelle Gellar). Angel ontwikkelde een intieme relatie met Buffy, wat uiteindelijk leidde tot het feit dat hij opnieuw zijn ziel verloor. Hoewel hij deze ook weer terugkreeg, besloot Angel dat hij niet langer bij Buffy kon blijven: hij was een gevaar voor haar en voor haar vrienden. Vanuit de schaduwen van Los Angeles bevocht hij voortaan zelf het kwaad, waarbij hij iedere vorm van intimiteit met mensen probeerde te vermijden, om zo Angelus diep in zich te kunnen begraven.

Angel's persoonlijkheid was ondertussen voor altijd getekend door zijn verleden: hoewel hij nog steeds alle eigenschappen van een sterke, machtige leider bezat, was hij daarnaast teruggetrokken, mensenschuw en gesloten. Tijdens zijn zoektocht naar verlossing werd Angel regelmatig geconfronteerd met zijn daden uit het verleden.¹⁵

¹⁴ Het onderscheid in deze paper zal dezelfde benaming aanhouden: “Liam” verwijst naar Angel's menselijke identiteit, “Angelus” naar zijn kwade alter ego en “Angel” naar de bezielde vampier.

¹⁵ Voor een volledig overzicht van alle historische flashbacks in BUFFY THE VAMPIRE SLAYER en ANGEL, zie Bijlage 1. In deze bijlage staat beschreven welke flashback in welke aflevering te zien was.

2. Sleutelmomenten uit Angel's leven

Het personage Angel maakte zijn debuut in *BUFFY THE VAMPIRE SLAYER*. In het begin van de serie vertoonde hij zich enkel in het donker. Hij droeg daarbij vaak sombere, zwarte kleding en schuwde menselijk contact. Pas in de zevende aflevering van de serie werd het voor zowel het publiek als Buffy duidelijk dat Angel een vampier was.¹⁶ De relatie die hij met Buffy ontwikkelde, inspireerde de primaire verhaallijn van het tweede seizoen en legde het grondwerk voor de nieuwe televisieserie *ANGEL*, die drie jaar later van start ging.¹⁷ David Boreanaz' vertolking van de kwaadaardige Angelus was doorslaggevend in de beslissing zijn personage een eigen serie te geven.¹⁸

In de jaren na Angel's onthulling als vampier kwam de kijker via gebeurtenissen in het heden steeds meer te weten over zijn verleden. Wanneer Angel in het tweede seizoen zijn ziel verliest, ondervindt Buffy voor het eerst eigenhandig de wreedheid van haar zielloze vriend. In de tweedelige slotaflevering van het seizoen bereidt Angelus zich erop voor een Apocalyps te ontketenen door een portaal naar de hel te openen. In *BECOMING, PART ONE* krijgt de kijker voor het eerst beelden uit Angel's verleden te zien.¹⁹ Hiermee wijkt de aflevering af van de reguliere narratief chronologische opbouw van de serie.²⁰ De significantie van deze flashbacks wordt aan het begin van de aflevering al meteen duidelijk gemaakt door de voice-over van een onbekende verteller: 'There's moments in your life that make you, that set the course of who you're gonna be. Sometimes they're little, subtle moments. Sometimes... they're not. I'll show you what I mean.'²¹

Met deze woorden wordt de eerste flashback ingeleid. Een titelkaartje onderscheidt de scène van het heden; Galway, 1753. De achttiende-eeuwse kledij van de personages, de ruiter die voorbij rijdt, de oude bebouwing en de volksmuziek bevestigen de tijdsgeest. De ruimtelijke constructie van de flashback schetst zo binnen enkele seconden de tijd en plaats van deze gebeurtenis.²² In de scène zien we voor het eerste wie Angel in het verleden was. De flashback toont Liam's dood aan de hand van Darla: een sleutelmoment in Angel's "eeuwige" leven. Zijn dood wordt in de scène voor het eerst vertoond (in Bordwell's termen *enacted*),

¹⁶ *Buffy the Vampire Slayer*, 1x06 - Angel. Reg. Scott Brazil, Scen. David Greenwalt, The WB, 14-4-1997.

¹⁷ Tara DiLullo, "The Greenwalt in Question" in *Angel Magazine*, Issue #21 (2005): 33; Nancy Holder en Jeff Mariotte, *The Watcher's Guide: Volume 2: The 2nd Official Companion to the Hit Show* (Londen: Simon & Schuster Pocket Books, 2000): 262.

¹⁸ Abbie Bernstein, "Who's the Joss?" in *Angel Magazine*, Yearbook Januari 2006 (2006): 17; Diana G. Gallagher en Paul Ruditis, *Angel: The Casefiles: Volume 2: The Official Companion to the Hit TV Show* (Londen: Simon & Schuster Pocket Books, 2004): 281.

¹⁹ *Buffy the Vampire Slayer*, 2x21 - Becoming. Reg. & Scen. Joss Whedon, The WB, 12-5-1998.

²⁰ Turim, 5.

²¹ *Buffy the Vampire Slayer*, 2x21 - Becoming.

²² Bordwell, 74-98, 100-104; Turim, 1, 15-16; Verstraten, 53-68.

maar werd in de afgelopen seizoenen al meermaals in het heden aangehaald (*recounted*). Het meermaals herhalen van deze kernmomenten in de serie zorgt ervoor dat de kijker de gebeurtenissen in de flashbacks makkelijker in de juiste context weet te plaatsen.²³ Liam's wedergeboorte als vampier Angelus wordt niet getoond: dit is wat Bordwell noemt een *narrational gap*.²⁴ Veel van deze *gaps* zouden in latere afleveringen nog ingevuld worden.²⁵ Angel's relatie met Darla, die ongeveer honderdvijftig jaar duurde, is tekenend geweest voor hoe hij zich ontwikkelde als Angelus. Zijn band met haar maakt onderdeel uit van wie hij in het heden is: ondanks zijn ziel betekent zijn verleden met Darla nog steeds veel voor Angel. Wanneer hij Darla doodt in *BUFFY THE VAMPIRE SLAYER* is een eerste reflectie van Angel's ambigue aard te zien.²⁶

Hoewel Bordwell stelt dat de meeste flashbacks als herinnering of droom van een personage worden gerechtvaardigd, is daar in *BECOMING* geen enkele indicatie voor. De flashbacks hebben een publieke functie: zij ondersteunen het verhaal dat zich afspeelt in het heden door de kijker meer betrokken te maken met het personage Angel(us) aan de hand van belangrijke achtergrondinformatie. Dit noemt Bordwell een van de drie tactieken van *syuzhetconstructie*.²⁷ De flashback naar 1753 leert ons dat Angel niet bewust voor zijn lot als vampier heeft gekozen, maar daartoe verleid werd. In een latere flashback naar Roemenië anno 1898 wordt niet alleen een tweede omslagpunt in Angelus' leven getoond, maar wordt tegelijkertijd een geloofwaardige oplossing verschaft voor zijn problemen in het heden: Angelus wordt vervloekt met een ziel. Een zigeuner waarschuwt hem voor wat gaat komen: 'You don't remember. Everything you've done. For a hundred years. In a moment, you will. The face of everyone you have killed – our daughter's face – they will haunt you, and you will know what true suffering is...'²⁸ Voorafgaand en aansluitend aan de flashback wordt getoond hoe Buffy in het heden een floppy vindt met daarop de vloek die zojuist uitgevoerd werd in de flashback. De vertelling in het verleden vult daarmee de vertelling in het heden aan. De flashback geeft de kijker de hoop dat Angel(us) wellicht nog steeds te redden is: zijn kwaadaardige alter ego kan verdreven worden. De flashbacks helpen zo de gebeurtenissen in de fabula begrijpbaar te maken voor de kijker.²⁹ De aard van de vloek en de lijdensweg die Angel na zijn vervloeking doorliep worden daarnaast voor het eerst duidelijk in beeld

²³ Bordwell, 80.

²⁴ Ibidem, 77-78, 80-88.

²⁵ Twee jaar later werden in de *ANGEL*-aflevering *THE PRODIGAL* bijvoorbeeld de gebeurtenissen rondom Liam's dood uitgebreider in beeld gebracht.

²⁶ K. Stoddard Hayes, "A Marriage Made in Hell: Angel, Darla and Three Centuries of Horror" in *Angel Magazine*, Issue #01 (2003): 44-49.

²⁷ Bordwell, 54-57.

²⁸ *Buffy the Vampire Slayer*, 2x21 - *Becoming*.

²⁹ Bordwell, 51.

gebracht. De vierde flashback sluit op deze lijdensweg aan, en wordt ingeleid via een *sound-overlap* van Angelus' zelfreflexieve woorden uit het heden: 'Everything that I am, everything that I have done, has led me here.'³⁰ De flashback speelt zich af in 1996 en de vervloekte Angelus – nu Angel – is niet langer zijn glorieuze, machtige zelf, maar een vieze, warrige zwerver, jagend op ratten in de steegjes van Manhattan. Angel heeft zich volledig afgezonderd van de mensheid. Sinds zijn vervloeking lukt het hem niet meer mensen te doden, en om weerstand te bieden aan de verleiding zich te voeden met mensenbloed verschuilt hij zich voor de wereld. Deze teruggetrokkenheid vormt een belangrijke basis voor Angel's persoonlijkheid, die met name in de serie ANGEL verder uitgediept werd.

In de flashback wordt Angel benaderd door Whistler, een demon die als functie heeft de balans tussen goed en kwaad in stand te houden. Whistler's personage reflecteert niet alleen wie Angel is, maar ook wie hij kan worden. Whistler is de eerste goedaardige demon in de televisieserie: een concept dat de kijker de verdere hoop geeft dat Angelus' problemen in het heden niet onoverkoombaar zijn. Whistler presenteert Angel met een keuze: hij kan zich gemarteld door een schuldgevoel zijn hele leven in steegjes blijven verstoppen, of hij kan zich inzetten voor het goede doel. In de laatste flashback maakt Angel vervolgens zijn keuze, die leidt tot zijn optreden in de eerste aflevering van BUFFY THE VAMPIRE SLAYER.

Whistler's stem blijkt overeenkomstig te zijn met de voice-over uit de eerste scène van BECOMING. De flashbacks toonden, zoals Whistler in het begin stelde, kernmomenten uit Angel's leven welke zouden leiden tot zijn acties in het heden.³¹ Whistler's functie als verteller in de eerste scène suggereert dat hij wellicht ook de verteller was in de overige flashbacks, hoewel alleen de eerste ingeleid werd door een voice-over.³² In BECOMING, PART TWO blijkt uiteindelijk dat het Angel's lotsbestemming was de Apocalyps te stoppen; niet om deze te ontketenen. Het verlies van zijn ziel bestempelt Whistler als een onvoorzienbare gebeurtenis. Net nadat Angelus succesvol een portaal naar de hel opent, slaagt Buffy's vriendin Willow Rosenberg (Alyson Hannigan) erin hem opnieuw te vervloeken. Om de portaal te sluiten is Buffy echter genoodzaakt Angel te verdoemen tot de hel die zijn alter ego momenten eerder zelf creëerde. De flashbacks in BECOMING dragen zo bij aan het tragische lot van Angel. De emotionele structuur van de aflevering zorgt ervoor dat zijn verdoemenis bij zowel het publiek als bij Buffy inslaat als een bom. Net wanneer de kijker hem beter heeft leren kennen, komt hij aan zijn einde.

³⁰ Bordwell, 77; Buffy the Vampire Slayer, 2x21 - Becoming.

³¹ Turim, 15-16; Verstraten, 132-139.

³² Bordwell, 61-62.

3. Angel versus Angelus

Bijna honderd jaar na zijn vervloeking nam Angel dankzij Whistler de beslissing betrokken te raken bij het lot van de mensheid; dit resulteerde echter in een terugkeer naar zijn alter ego Angelus. Angel besloot Buffy te verlaten en verhuisde naar Los Angeles. Deze verhuizing ging gepaard met zijn verhuizing naar de nieuwe serie ANGEL, die het volgende televisieseizoen van start ging.³³ Aan het begin van de serie was Angel dan ook erg schuw en teruggetrokken – bang opnieuw toe te geven aan zijn verlangens naar mensenbloed. Aan het begin van ANGEL was dit verlangen groter dan ooit en hij vertrouwde zichzelf dan ook niet langer in de aanwezigheid van mensen. De serie ANGEL werd daardoor duisterder, serieuzer en meer volwassenen van aard dan BUFFY THE VAMPIRE SLAYER.³⁴

Het ambigue karakter van Angel werd in de nieuwe serie verder uitgediept.³⁵ Angel's ambigue aard werd daarbij meermaals geïllustreerd aan de hand van flashbacks naar zijn verleden. Een belangrijke notie omtrent de vage grens tussen Angel en Angelus wordt geopperd in de aflevering ARE YOU NOW OR HAVE YOU EVER BEEN,³⁶ waarin uitgebreid teruggeblikt wordt op zijn leven in het Hyperion Hotel in Los Angeles anno 1952.³⁷ Daar ontmoet de reeds vervloekte Angel Judy Kovacs (Melissa Marsala), de eerste persoon in vijftig jaar met wie hij een vriendschapsband vormt. Wanneer Judy beschuldigd wordt van moord wijst zij in een moment van blinde paniek Angel echter aan als de dader. De hotelbewoners, volledig doordrongen van paranoia, knopen Angel op in de lobby. Als vampier zijnde overleeft hij de aanval, maar Judy's verraad raakt hem diep. Het hotel blijkt onder invloed te zijn van een Thesulac demon die de hotelgasten aanzet tot paranoia en zich vervolgens voedt met hun angst. Wanneer Angel het hotel wil verlaten, toont de Thesulac zich aan hem, en wijst hem er vol leedvermaak op dat het hotel vol zit met gekwelde zielen die net als Judy allemaal Angel's hulp zouden kunnen gebruiken. Na een moment van stilte volgt Angel's besluit: 'Take them all.'³⁸

³³ The WB, "The WB News Bulletin" *The WB* (26-7-1998).

³⁴ Matt Springer, "The Sound of Fury" in *Buffy the Vampire Slayer Magazine*, Issue #28 (2001): 17.

³⁵ Stacey Abbott, "Walking the Fine Line Between Angel and Angelus" in *Slayage: The Online International Journal of Buffy Studies* 9 (2003); Stacey Abbott, "Kicking Ass and Singing 'Mandy': A Vampire in LA" in *Reading Angel: The TV Spin-off with a Soul*, red. S. Abbott (Londen: I.B. Tauris & Co Ltd., 2005): 2.

³⁶ Een referentie aan de vraag 'Are you now, or have you ever been a member of the Communist Party?' ook wel bekend als de "\$64 question", gesteld door de House Un-American Activities Committee in het Amerikaanse Congres aan vermeende Communisten in de jaren vijftig.

³⁷ Angel, 2x02 - Are You Now or Have You Ever Been. Reg. David Semel, Scen. Tim Minear, The WB, 3-10-2000.

³⁸ Ibidem.

De terugblik naar 1952 toont dat Angel in de jaren vijftig een zekere minachting had voor de mensheid, vergelijkbaar met de houding die zijn alter ego Angelus had.³⁹ Zijn besluit de mensen in het hotel aan hun lot over te laten en de Thesulac vrij baan te geven, bevestigt maar al te sterk dat het niet alleen Angelus is die tot slechte daden in staat is. Hoe sterk Angel zijn vorige leven ook verafschuwt, Angelus is en blijft een deel van wie hij is. Later in de serie keert Angel terug naar eenzelfde moreel dieptepunt als in 1952, wanneer hij besluit dat de groep mensen die op dat moment in gevaar verkeert simpelweg niet de moeite waard is om te redden. De flashbacks naar 1952 dragen zo bij aan het moreel ambigue karakter van Angel. Het publiek krijgt de kans hypothesen te stellen over Angel's persoonlijkheid: ook Angel zelf blijkt niet ongevoelig te zijn voor corruptie.⁴⁰ De lijn tussen Angel en Angelus is niet zwart/wit; Angel opereert in het grijze gebied tussen goed en kwaad.⁴¹ Dit onderscheid, alsmede de zoektocht naar verlossing, zijn de belangrijkste thema's in ANGEL.⁴² De serie gaat uit van het concept dat het belang van de strijd niet ligt in het overwinnen van het kwaad, maar in het bieden van weerstand daartegen.⁴³ De flashbacks in ARE YOU NOW OR HAVE YOU EVER BEEN worden deels als herinneringen van Angel gerechtvaardigd, en worden deels gepresenteerd aan de hand van krantenknipsels die Angel's teamleden onderzoeken. Via deze methode is het mogelijk met een relatief objectieve blik naar het verleden te kijken.⁴⁴

³⁹ Abbott, "Walking the Fine Line Between Angel and Angelus."

⁴⁰ Bordwell, 210.

⁴¹ Abbott, "Kicking Ass and Singing 'Mandy'": 2.

⁴² The New York Times. "10 Questions For... Joss Whedon" in *The New York Times* (16-5-2003): 3; Kate Anderson, "Now and Then" in *Buffy the Vampire Slayer Magazine/Angel Magazine*, Yearbook January 2006 (2006): 87; K. Stoddard Hayes, "Prophecy Boys" in *Angel Magazine*, Issue #18 (2005): 38-43.

⁴³ Stacey Abbott, "Kicking Ass and Singing 'Mandy': A Vampire in LA" in *Reading Angel: The TV Spin-off with a Soul*, red. S. Abbott (Londen: I.B. Tauris & Co Ltd., 2005): 2.

⁴⁴ Bordwell, 78.

4. Psychoanalytische dromen

In het vierde en voorlaatste seizoen van ANGEL wordt in de aflevering ORPHEUS de relatie tussen Angel en Angelus nog eens ten volste uitgediept.⁴⁵ De Apocalyps is aangebroken en Los Angeles is in slechte staat: de zon is permanent verduisterd, Angel's team is uiteengevallen en een onverslaanbaar monster, enkel bekend als The Beast, plaagt de stad. Aangezien Angelus en The Beast elkaar eerder troffen in Pruisen in 1789 besluit het team Angel's ziel te verwijderen, in de hoop dat Angelus hen kan helpen The Beast te verslaan. Het plan slaagt deels; The Beast wordt verslagen, maar Angelus ontsnapt. Samen met Slayer Faith wordt een valstrik voor Angelus uitgezet. Faith laat zich door hem bijten, maar wanneer hij dit doet, blijkt haar bloed te zijn geïnjecteerd met een drug genaamd "orpheus". In een door de drug geïnduceerde coma wordt Angelus gedwongen bepaalde momenten uit Angel's bestaan te herleven, met Faith aan zijn zijde. Twee narratieven mengen zich hier met elkaar: de strijd tussen Faith en Angelus en Angel's lijdensweg in de twintigste eeuw.

Marc Vernet stelt dat personages zich zowel aan de hand van andere personages als aan hun eigen daden identificeren.⁴⁶ Voor Angel is Faith altijd een belangrijke tegenhanger geweest: zij hebben beiden een problematisch, crimineel verleden en zijn beiden op zoek naar verlossing. In de essay *Angel: Redefinition and Justification through Faith* schrijft Phil Colvin uitgebreid over deze bijzondere relatie. Colvin stelt dat Faith de enige persoon is die Angel niet heeft kunnen redden, omdat haar complicaties gelijk zijn aan zijn problemen.⁴⁷ Tijdens de orpheus-trip, die Faith en Angelus langs diverse momenten uit Angel's leven leidt, worden zowel de contrasten als de overeenkomsten tussen Angel en Angelus nogmaals bevestigd en beproefd. Angelus beschouwt de herbeleving van de "goede momenten" uit Angel's leven als een persoonlijke hel.⁴⁸ Net als Faith en Angelus ziet de kijker hoe moeilijk het in het verleden was voor Angel om zich aan te passen aan het leven met een ziel. Anders dan de flashbacks in BECOMING worden de flashbacks in ORPHEUS wel gepresenteerd als herinneringen van Angel.⁴⁹ Net als in ARE YOU NOW OR HAVE YOU EVER BEEN zijn de flashbacks psychoanalytisch van aard.⁵⁰

Een belangrijke stop die Angelus en Faith maken in hun tijdreis is in New York, eind jaren zeventig – twintig jaar na Angel's vertrek uit het Hyperion Hotel. In New York blijkt

⁴⁵ Angel, 4x15 - Orpheus. Reg. Terrence O'Hara, Scen. Mere Smith, The WB, 19-3-2003.

⁴⁶ Marc Vernet, "Het filmpersonage" in *Versus*, Issue #3 (1989): 7-36; Verstraten, 42-45.

⁴⁷ Phil Colvin, "Angel: Redefinition and Justification through Faith" in *Reading Angel: The TV Spin-off with a Soul*, red. S. Abbott (Londen: I.B. Tauris & Co Ltd., 2005): 17-31.

⁴⁸ K. Stoddard Hayes, "The Vampire Chronicles: A History of the Vampires of Buffy and Angel" in *Angel Magazine*, Issue #17 (2004): 44.

⁴⁹ Bordwell, 78.

Angel getuige te zijn van een overval op een donutzaak, waarbij de winkelbediende wordt neergeschoten. Na een lange tijd afgezonderd van de mensheid te hebben geleefd, blijkt Angel de geur van het warme bloed niet langer te kunnen weerstaan; hij geeft toe aan zijn verlangens en voedt zich met het bloed van de man. Walgend over zijn daad verbant hij zichzelf tot een leven als dakloze. De volgende staat waarin Faith en Angelus Angel treffen is dan ook de staat waarin Whister hem in 1996 vond: zwervend in een steegje in Manhattan.

In deze flashback neemt de orpheus-trip een bijzondere wending: de Angel uit het verleden reageert op de aanwezigheid van Faith en Angelus. Zij zijn niet langer onzichtbare, passieve toeschouwers in Angel's herinneringen maar lijken opeens volledig in diens wereld te bestaan. Angelus ziet hierin de kans voor eeuwig en altijd met Angel af te rekenen – hij begrijpt nog steeds niet wat Angel allang weet: zij zijn beiden aspecten van de vampiers persoonlijkheid, en zonder elkaar kunnen zij niet bestaan.⁵¹ Het gevecht dat uitbreekt tussen Angel en Angelus is een moment van extreme zelfbewustheid in het narratief. Angel haalt daarbij zelf het ambigue thema van de serie aan: 'I'm not perfect, Faith. Even with a soul, I've done things I wished a thousand times I could take back.'⁵² Zowel in Whistler's voice-over als tijdens de droomreis wordt deze zelfreflexiviteit gebruikt om de intensiteit van Angelus' wrede daden in het heden te relativeren en Angel de kans te bieden zijn normale leven weer op te pakken.⁵³ Het aanhalen van trauma's uit het verleden in flashbacks is een manier om in het heden met deze gebeurtenissen om te gaan.⁵⁴ Angel bevestigt opnieuw de zware taak die voor hem en Faith is weggelegd: zij die kwaad hebben gedaan, zullen nooit werkelijk vergeven worden; het beste wat zij kunnen doen is blijven vechten voor waarin zij geloven.

De scènes in Manhattan worden afgewisseld met scènes uit het heden, waar Willow opnieuw probeert Angelus te vervloeken. Wanneer zij de vloek voltooit, versmelten Angel en Angelus in de flashback met elkaar en krijgt Angel in het heden zijn ziel weer terug. Door in de flashbacks zowel Angel's goede als slechte daden te tonen wordt het duale karakter van zijn personage sterk uitgelicht.⁵⁵ Angel's persoonlijkheid is gevormd door wat hij in zijn verleden deed, met en zonder ziel. De Angel die we terugzien in *BUFFY THE VAMPIRE SLAYER* en *ANGEL* is een reflectie van de Angel die de kijker jarenlang in flashbacks heeft kunnen zien: een gekwelde, mensenschuwe man met een rijk verleden en een sterk geloof in de macht van het goede over het kwaad.

⁵⁰ Turim, 18-20; Verstraten, 111-114.

⁵¹ K. Stoddard Hayes, "The Vampire Chronicles: A History of the Vampires of Buffy and Angel" in *Angel Magazine*, Issue #17 (2004): 44.

⁵² Angel, 4x15 - Orpheus.

⁵³ Turim, 2.

⁵⁴ Ibidem, 18-20, 231-235.

⁵⁵ Abbott, "Kicking Ass and Singing 'Mandy'": 4.

5. Angel's ambigue aard

De flashbacks rondom het personage Angel dragen op diverse manieren bij aan zijn duale karakterisering. De geanalyseerde flashbacks hebben daarbij verschillende functies: het bieden van variatie op de reguliere chronologische vertelling; de rechtvaardiging van gebeurtenissen in het heden; het voordragen van hypotheses omtrent Angel's karakter; het ontrafelen van enigma's rondom zijn personage; en met name het publiek bekend maken met Angel's innerlijke problemen.⁵⁶

De morele ambiguïteit van Angel, evenals zijn andere karaktertrekken, worden verder uitgediept in de tientallen andere flashbacks die in de series vertoond worden. Aan de hand van zijn relatie met Darla en zijn band met de vampiers Spike (James Marsters) en Drusilla (Juliet Landau) wordt getoond hoe de mensen rondom Angel hem beïnvloeden en hoe hij hen beïnvloed heeft. Met name de relatie tussen Angel en vampierjager Daniel Holtz (Keith Szarabajka) in het derde seizoen van ANGEL is hier een goed voorbeeld van. Via flashbacks krijgt de kijker te zien hoe Angelus en Darla in 1764 de familie van Holtz doden, die vervolgens negen jaar lang op hen jaagt. Wanneer Holtz zijn jacht uiteindelijk besluit op te geven biedt een demon hem de kans om via duistere magie naar de toekomst te reizen. In het heden krijgt hij zo een nieuwe kans Angelus te doden en het recht te laten zegevieren. Holtz' hernieuwde wraakactie roept een prangende vraag op: wie is in dit gevecht de vijand? Angel is niet langer het monster dat Holtz' familie doodde, maar draagt wel de verantwoordelijkheid voor Angelus' daden. Holtz daarentegen is ondertussen verbitterd en wijkt verblind door wraakgevoelens van het rechte pad af. De strijd tussen Holtz en Angel eindigt dan ook niet met een groots gevecht, maar met wederzijds begrip: beide mannen hebben spijt van hun daden en begrijpen maar al te goed hoe de ander zich voelt.⁵⁷

Gezien de hoeveelheid flashbacks in BUFFY THE VAMPIRE SLAYER en ANGEL is verder onderzoek nodig om het volledige spectrum aan functies van de terugblikken door te lichten. Soms worden zij ingezet als humoristische elementen, soms illustreren zij relaties tussen personages en soms – zoals in THE GIRL IN QUESTION, een van de laatste afleveringen van de serie – is de redenering voor het vertonen van flashbacks opvallend simpel: 'It was sort of our last chance for us to do something like that.'⁵⁸

Wat betreft het moreel ambigue karakter van het personage Angel is de functie van de flashbacks echter duidelijk: Angel's verleden heeft hem gevormd tot de vampier die hij

⁵⁶ Turim, 5-6; Bordwell, 210.

⁵⁷ Paul Simpson, "Finding Holtz" in *Buffy the Vampire Slayer Magazine/Angel Magazine*, Issue #94 (2007): 82; David Bassom, "No Holtz Barred" in *Angel Magazine*, Issue #01 (2003): 50-53.

⁵⁸ Ian Spelling, "The Final Countdown" in *Angel Magazine*, Issue #17 (2004): 20.

vandaag de dag is. Meer dan bij andere televisiepersonages speelt zijn rijke verleden een grote rol in zijn huidige leven. Zijn teruggetrokken en bij tijden sociaal incapabele persoonlijkheid komen voort uit zijn aard als vampier. Het schuldgevoel dat hem plaagt komt daarbij niet alleen voort uit zijn verleden als Angelus, maar ook uit de twijfelachtige daden die hij beging na zijn vervloeking, zoals onderstreept werd in afleveringen zoals ARE YOU NOW OR HAVE YOU EVER BEEN en ORPHEUS. De flashbacks bevestigen zo Angel's duale aard voor de kijker.

Bijlage 1: Chronologische Lijst van Flashbacks*

Jaar	Serie	Aflevering	Plaats	Land	Details
1609	Angel	2x07 - Darla	-	Kolonie van Virginia	Darla's stervende aan syfilis wordt door The Master in een vampier veranderd.
1753	Angel	1x15 - Prodigal	Galway	Ierland	De laatste momenten van Liam's leven, zijn wedergeboorte als vampier en zijn wraak op zijn familie.
1753	BtVS	2x21 - Becoming, Part One	Galway	Ierland	Liam wordt door Darla in een vampier veranderd.
1760	Angel	2x07 - Darla	Londen	Verenigd Koninkrijk	Darla introduceert Angelus aan The Master.
1764	Angel	3x08 - Quickenings	York	Verenigd Koninkrijk	Angelus en Darla doden de familie van vampierjager Daniel Holtz.
1764	Angel	3x09 - Lullaby	York	Verenigd Koninkrijk	Holtz moet zijn dochter doden, die door Angelus and Darla in een vampier is veranderd.
1765	Angel	2x09 - The Trial	-	France	Angelus en Darla worden opgejaagd door Holtz.
1767	Angel	3x01 - Heartthrob	Marseille	France	Angelus, Darla, James en Elisabeth worden opgejaagd door Holtz.
1771	Angel	3x07 - Offspring	Rome	Italië	Holtz martelt Angelus in de hoop Darla te vinden.
1773	Angel	3x08 - Quickenings	York	Verenigd Koninkrijk	Holtz geeft de zoektocht naar Darla en Angelus op, maar krijgt de kans zich te wreken in de verre toekomst.
1786	Angel	1x11 - Somnambulist	New England	-	Angelus leert Puritein Penn rituele moord.
1789	Angel	4x11 - Soulless	-	Pruisen	The Beast creëert een bloedbad om Angelus te imponeren.
1789	Angel	4x09 - Long Day's Journey	-	Pruisen	The Beast spreekt met Angelus.
1838	BtVS	3x10 - Amends	Dublin	Ierland	Angelus vermoordt een bruidegom met Kerst.
1860	Angel	2x05 - Dear Boy	Londen	Verenigd Koninkrijk	Angelus drijft Drusilla tot waanzin en verandert haar in een vampier.
1860	BtVS	2x21 - Becoming, Part One	Londen	Verenigd Koninkrijk	Drusilla doet haar biecht en ontmoet Angelus.
1880	BtVS	5x07 - Fool Fore Love	Londen	Verenigd Koninkrijk	Drusilla verandert William – later Spike – in een vampier.
1880	Angel	2x07 - Darla	Londen	Verenigd Koninkrijk	Drusilla verandert William – later Spike – in een vampier.
1880	BtVS	7x17 - Lies My Parents Told Me	Londen	Verenigd Koninkrijk	William's moeder is ziek en hij besluit ook haar in een vampier te veranderen.
1880	Angel	5x08 - Destiny	Londen	Verenigd Koninkrijk	Angelus, Drusilla en William verblijven in het Royal London Hotel.
1880	BtVS	5x07 - Fool Fore Love	Yorkshire	Verenigd Koninkrijk	Spike krijgt te horen wat een Slayer is.
1894	Angel	5x20 - The Girl in Question	Rome	Italië	Angelus en Spike ontmoeten The Immortal.
1898	Angel	2x04 - Untouched	Borşa	Roemenië	Angelus en Darla bedrijven de liefde.
1898	Angel	1x18 - Five by Five	Borşa	Roemenië	Darla brengt Angelus een zigeunermeisje om te doden voor zijn verjaardag. Na zijn vervloeking is Angelus compleet in de war. Darla jaagt hem het huis uit, omdat zij walgt van zijn goede ziel.
1898	BtVS	2x21 - Becoming, Part One	Borşa	Roemenië	Angelus wordt vervloekt met een ziel als wraak voor het doden van de favoriete dochter van de Kalderash zigeunerclan.
1898	Angel	2x07 - Darla	Borşa	Roemenië	Darla, Spike and Drusilla vermoorden de zigeuners die Angelus vervloekten.
1900	Angel	2x07 - Darla	-	China	Angelus traceert Darla in China tijdens de Bokseropstand. Ondanks een poging terug te keren naar zijn oude leven scheidt hij uiteindelijk voor altijd van Darla.
1900	BtVS	5x07 - Fool Fore Love	-	China	Spike doodt een Chinese Slayer tijdens de Bokseropstand.

1902	Angel	4x15 - Orpheus	New York	Verenigde Staten	Angel arriveert in de haven van New York.
1921	Angel	4x15 - Orpheus	Chicago	Verenigde Staten	Angel redt een puppy, maar durft de confrontatie met diens bazin niet aan door de verleiding van haar bloed.
1943	Angel	5x13 - Why We Fight	Atlantische Oceaan	Verenigde Staten	Een door Amerikanen gekaapte U-boot wordt geterroriseerd door vampiers.
1943	Angel	5x13 - Why We Fight	New York	Verenigde Staten	Angel wordt gedwongen de U-boot te bevrijden.
1943	Angel	5x13 - Why We Fight	Atlantische Oceaan	Verenigde Staten	Angel ontdekt dat Spike een van de door de Duitsers gevangen vampiers is. Hij bevrijdt de boot van het kwaad, zonder aan Spike te laten doorschemeren dat hij een ziel heeft.
1950	Angel	5x20 - The Girl in Question	-	Italië	Spike en Drusilla bezoeken Italië.
1952	Angel	2x02 - Are you now or have you ever been	Los Angeles	Verenigde Staten	Angel verblijft in het Hyperion Hotel, dat bezeten wordt door een paranoia demon.
1970	Angel	4x15 - Orpheus	New York	Verenigde Staten	Angel voedt zich met het bloed van een schotwondslachtoffer in een donutzaak. Als boetedoening leeft hij verder als zwerver.
1977	BtVS	5x07 - Fool Fore Love	New York	Verenigde Staten	Spike doodt een Slayer in metro van New York City.
1990	Angel	4x15 - Orpheus	Manhattan	Verenigde Staten	Faith en Angelus ontmoeten Angel in een door drugs geïnduceerde droom.
1996	BtVS	2x21 - Becoming, Part One	Manhattan	Verenigde Staten	De goedaardige demon Whistler haalt zwerver Angel van de straat en geeft hem een doel in het leven.
1996	BtVS	2x21 - Becoming, Part One	Los Angeles	Verenigde Staten	Angel ziet dat Buffy Summers wordt opgeroepen als de nieuwe Slayer.
1996	BtVS	2x21 - Becoming, Part One	Los Angeles	Verenigde Staten	Angel besluit zijn strijd tegen het kwaad te beginnen aan de hand van Buffy.
1753 t/m 1999	Angel	1x01 - City of...	Sunnydale	Verenigde Staten	Doyle vat Angel's levensverhaal samen en helpt hem opnieuw te kiezen voor de strijd tegen het kwaad.

* In deze tabel zijn alleen de flashbacks opgenomen die direct of indirect aan het personage Angel gerelateerd zijn.

Audiovisuele Media

Angel. Created by Joss Whedon en David Greenwalt, The WB, 1999-2004.

- 1x01 - City Of... Reg. & Scen. Joss Whedon, The WB, 5-10-1999.
- 1x11 - Somnambulist. Reg. Winrich Kolbe, Scen. Tim Minear, The WB, 18-1-2000.
- 1x15 - The Prodigal. Reg. Bruce Seth Green, Scen. Tim Minear, The WB, 22-2-2000.
- 1x18 - Five By Five. Reg. James A. Conter, Scen. Jim Kouf, The WB, 25-4-2000.
- 2x02 - Are You Now or Have You Ever Been. Reg. David Semel, Scen. Tim Minear, The WB, 3-10-2000.
- 2x04 - Untouched. Reg. J. Whedon, Scen. M. Smith, 17-10-2000.
- 2x05 - Dear Boy. Reg. & Scen. David Greenwalt, The WB, 24-10-2000.
- 2x07 - Darla. Reg. & Scen. Tim Minear, The WB, 14-11-2000.
- 2x09 - The Trial. Reg. Bruce Seth Green, Scen. David Greenwalt, The WB, 28-11-2000.
- 3x01 - Heartthrob. Reg. & Scen. David Greenwalt, The WB, 24-9-2001.
- 3x08 - Offspring. Reg. Turi Meyer, Scen. David Greenwalt, The WB, 5-11-2001.
- 3x08 - Quickening. Reg. Skip Schoolnik, Scen. Jeffrey Bell, The WB, 12-11-2001.
- 3x09 - Lullaby. Reg. & Scen. Tim Minear, The WB, 19-11-2001.
- 4x09 - Long Day's Journey. Reg. Terrence O'Hara, Scen. Mere Smith, The WB, 22-1-2003.
- 4x11 - Soulles. Reg. Sean Astin, Scen. Sarah Fain & Elizabeth Craft, The WB, 5-2-2003.
- 4x15 - Orpheus. Reg. Terrence O'Hara, Scen. Mere Smith, The WB, 19-3-2003.
- 5x08 - Destiny. Reg. Skip Schoolnik, Scen. David Fury & Steve DeKnight, The WB 19-11-2003.
- 5x13 - Why We Fight. Reg. Terrence O'Hara, Scen. Steven S. DeKnight & Drew Goddard, The WB 11-2-2004.
- 5x20 - The Girl in Question. Reg. David Greenwalt, Scen. Steven S. DeKnight & Drew Goddard, The WB 11-2-2004.

Buffy the Vampire Slayer. Created by Joss Whedon, The WB, 1997-2001; UPN, 2001-2003.

- 1x06 - Angel. Reg. Scott Brazil, Scen. David Greenwalt, The WB, 14-4-1997.
- 2x21 - Becoming, Part One. Reg. & Scen. Joss Whedon, The WB, 12-5-1998.
- 2x21 - Becoming, Part Two. Reg. & Scen. Joss Whedon, The WB, 19-5-1998.
- 3x10 - Amends. Reg. & Scen. Joss Whedon, The WB, 15-12-1998.
- 5x07 - Fool for Love. Reg. Nick Marck, Scen. Douglas Petrie, The WB, 14-11-2000.
- 7x17 - Lies My Parents Told Me. Reg. David Fury, Scen. David Fury en Drew Goddard, UPN, 25-3-2003.

Literatuur

Abbott, S. "Kicking Ass and Singing 'Mandy': A Vampire in LA." in *Reading Angel: The TV Spin-off with a Soul*, geredigeerd door S. Abbott (Londen: I.B. Tauris & Co Ltd., 2005): 1-16.

---. "Walking the Fine Line Between Angel and Angelus." [2003] *Slayage: The Online International Journal of Buffy Studies* 9 – 9-10-2011. <http://slayageonline.com/essays/slayage9/Abbott.htm>.

Anderson, Kate. "Now and Then" in *Buffy the Vampire Slayer Magazine/Angel Magazine*, Yearbook January 2006 (2006): 86-89.

Bassom, David. "No Holtz Barred" *Angel Magazine*, Issue #01. Bankside, Londen: Titan Magazines, 2003: 50-53.

Bernstein, Abbie. "Who's the Joss?" *Angel Magazine*, Yearbook Januari 2006. Bankside, Londen: Titan Magazines, 2006.

Bordwell, David. *Narration in the fiction film*. Londen: Methuen & Co. Ltd., 1985.

Clubb, Natalie. *Buffy the Vampire Slayer Magazine/Angel Magazine* (Bankside, Londen: Titan Magazines, 2005-2007).

Colvin, Phil. "Angel: Redefinition and Justification through Faith" in *Reading Angel: The TV Spin-off with a Soul*, geredigeerd door S. Abbott (Londen: I.B. Tauris & Co Ltd., 2005): 17-31.

Curtis, Daryl, Eden, Martin en Clubb, Natalie. *Buffy the Vampire Slayer Magazine* (Bankside, Londen: Titan Magazines, 1999-2005).

DiLullo, Tara. "The Greenwalt in Question" *Angel Magazine*, Issue #21. Bankside, Londen: Titan Magazines, 2005: 30-34.

Eden, Martin. *Angel Magazine* (Bankside, Londen: Titan Magazines, 2003-2005).

Gallagher, Diana G. en Ruditis, Paul. *Angel: The Casefiles: Volume 2: The Official Companion to the Hit TV Show*. Londen: Simon & Schuster Pocket Books, 2004.

Hayes, K. Stoddard. "A Mariage Made in Hell: Angel, Darla and Three Centuries of Horror" *Angel Magazine*, Issue #01. Bankside, Londen: Titan Magazines, 2003: 44-49.

---. "Prophecy Boys" *Angel Magazine*, Issue #18. Bankside, Londen: Titan Magazines, 2005: 38-43.

---. "The Vampire Chronicles: A History of the Vampires of Buffy and Angel" *Angel Magazine*, Issue #17. Bankside, Londen: Titan Magazines, 2004: 39-44

Holder, Nancy en Mariotte, Jeff. *The Watcher's Guide: Volume 2: The 2nd Official Companion to the Hit Show*. Londen: Simon & Schuster Pocket Books, 2000.

Lewin, Jane E. en Genette, Gérard. *Narrative discourse: An essay in Method*. Ithaca, New York: Cornell U.P., 1980.

Miller, Jessica Prata. "The I in Team: Buffy and Feminist Ethics." In *Buffy the Vampire Slayer and Philosophy: Fear and Trembling in Sunnydale*, geredigeerd door J. B. South (Chicago: Open Court, 2003): 35-48.

Mittell, Jason. "Narrative Complexity in Contemporary America Television." *The Velvet Light Trap*, Nr. 58, Herfst 2006: 29-40.

Simpson Paul. "Finding Holtz" *Buffy the Vampire Slayer Magazine/Angel Magazine*, Issue #94. Bankside, Londen: Titan Magazines, 2007: 80-83

Spelling, Ian. "The Final Countdown" *Angel Magazine*, Issue #17. Bankside, Londen: Titan Magazines, 2004: 8-12.

Springer, Matt. "The Sound of Fury" *Buffy the Vampire Slayer Magazine*, Issue #28. Bankside, Londen: Titan Magazines, 2001.

The New York Times. "10 Questions For... Joss Whedon." [16-5-2003] *The New York Times* – 11-10-2011. www.nytimes.com/2003/05/16/readersopinions/16WHED.html.

The WB. "The WB News Bulletin." [26-7-1998] *The WB* – 9-10-2011 via *The Wayback Machine* op www.archive.org/web/web.php.

Turim, Maureen. *Flashbacks in Film: Memory and History*. New York: Routledge, 1989.

Vernet, Marc. "Het filmpersonage" *Versus*, Issue #3, 1989: 7-36.

Verstraten, P. *Handboek Filmnarratologie*. Nijmegen: Vantilt, 2006.

Whedon, Joss. et. al. *Angel: After the Fall*. San Diego: IDW Publishing, 2007-2011.